

STARŠEVSKÉ VREDNOTE KATOLIŠKIH IN NERELIGIOZNIH SLOVENCEV

Povzetek. *Pravica staršev do vzgoje otrok v skladu z njihovimi prepričanji je eden izmed najpogostejših argumentov predstavnikov rimskokatoliške cerkve v zahtevah po njeni večji vzgojni vlogi v javni sferi. Vendar raziskava pokaže, da je le manjšina slovenskih samoizjavljenih katoličanov vrednotno skladnih z rimskokatoliško cerkvijo. Ožje starševske vrednote slovenskih katoličanov so sicer opazneje bolj tradicionalistične od starševskih vrednot nereligioznih, a hkrati daleč od cerkvenih predstav, saj je celo sama vernost med njimi najnižje vrednotena starševska vrednota. Tranzicijski čas ne prinese jasnejše katoliške profiliranosti starševskih vrednot katoličanov, temveč njihovo prilagajanje širšemu toku modernizacije vrednot. Glede na to bi spoštovanje pravic staršev do vzgoje otrok v skladu z njihovimi prepričanji terjalo predvsem spremembe v vrednotah same rimskokatoliške cerkve.*

Ključni pojmi: *starševske vrednote, religioznost, rimskokatoliška cerkev, tradicionalne vrednote, (post)moderne vrednote.*

Uvod

Lani je bila ustanovljena prva katoliška osnovna šola v samostojni Sloveniji.¹ Vendar to ni bil glavni razlog za to, da sem se kot sociolog religije v množici možnosti na temo vrednote in religija, ki se je odprla ob odločitvi Slovenskega sociološkega društva, da sociološka srečanja 2008 nameni vprašanju vrednot, odločil za obravnavo starševskih vrednot in ne/religioznosti. Na to me je napotilo predvsem ponavljano sklicevanje nekaterih predstavnikov rimskokatoliške cerkve (od tu RKC) na »pravico staršev do vzgoje otrok v skladu s svojimi prepričanji in vrednotami« v okviru očitno še nedokončane razprave o verouku v javni šoli.

Tako je škof dr. Anton Stres lani aprila izjavil: »Slovenija je neupravičena izjema (glede verouka v javni šoli, op. M. S.). To se dogaja še v Makedoniji in Albaniji. Nesprijemljivo je zato, ker tepta pravice staršev. Evropska konven-

* Dr. Marjan Smrke, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

¹ Gre za prvo zasebno katoliško osnovno šolo, ki deluje v Ljubljani in nosi ime Alojzija Šuštarja.

cija o človekovih pravicah zelo jasno poudarja, da imajo starši pravico, da so njihovi otroci tudi v šoli deležni takšne vzgoje in izobraževanja, ki je v skladu z njihovim verskim in filozofskim prepričanjem» (Stres po Gruškovnik, Dnevnik, 28. 4. 2008). In letos: »Država se demokratizira, odnosi se urejajo, velikih odprtih vprašanj ni, z izjemo večjega zagotavljanja pravice staršev, da lahko svojim otrokom dajo verouk, kakor ga želijo. Versko vzgojo v času šolanja. To je zelo temeljna pravica. Šola jo mora spoštovati, država pa mora ustvarjati ugodne pogoje, da odhod k verouku ni oviran, prepuščen iznajdljivosti. Ko hodim po župnijah, vidim, da so odnosi med občino in župnijo, šolo in župnijo v glavnem prijazni. Ni pa to urejeno sistemsko. Nekateri mislijo, da lahko v imenu avtonomije šole žrtvujejo verouk. Ampak avtonomija šole ni človekova pravica. Pravica staršev pa je. Večina evropskih držav rešuje to v šoli. Edino Slovenija, Francija in Albanija ne« (Stres po Čokl, Večer, 5. 2. 2009). To stališče je samo ponovitev programskega stališča RKC na Slovenskem, izraženega v dokumentu Izberi življenje, ki hoče v sedanjiku kar neka-ko anticipirati za RKC zeleno ureditev: »Verski pouk v šoli in župnijski verouk sta med seboj različna, vendar se dopolnjujeta. /.../ Ta ureditev je tudi najbolj v skladu s pravico staršev, da odločajo o verski in moralni vzgoji otrok, in s pravico otrok do nepretrgane vzgoje v družini in šoli. Evropska konvencija o človekovih pravicah tudi poudarja, da imajo starši pravico, da se njihovi otroci vzgajajo v skladu z mnenjem staršev /.../« (Izberi življenje, 2002: 149).

Zgornje trditve odpirajo več vprašanj, kot je videti na prvi pogled. Kar preveč jih je za eno razpravo. Zato se na tem mestu: 1) Ne bom spuščal v pomene formulacije pravice staršev do vzgoje otrok v skladu z njihovimi prepričanji, ki jo podajajo evropska konvencija o človekovih pravicah ali podobni dokumenti, in konsekvenc, ki naj bi iz njih sledile za javni šolski sistem. To je bilo v smislu zavrnitve zgornje cerkvene interpretacije že velikokrat pojasnjeno (Kodelja, 1995: 24–25; Kerševan, 2005: 158–162). Nenazadnje mimo takih pojasnil ni šla odločba Ustavnega sodišča o ZOFVI – Zakonu o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja iz l. 2001 (št. 101/2002, 13. 12. 2001). 2) Ne bom tudi razglabljal o vsekakor umestnem problematiziranju absolutnosti vzgojnih pravic staršev z vidika pravic samih otrok. Kakor se staršem v pravici do vzgoje otrok ne priznava možnosti fizične ali spolne zlorabe otrok, tako bi morale biti izključene tudi možnosti intelektualne ali verske zlorabe. Najbrž se ni potrebno spomniti na primer, kakršen je starševstvo Avstrijca J. Fritzla, da bi pomislili, kako je (brez zadržkov) fetišiziranje pravic staršev, ki jim otroke patriarhalno prepušča kot nekakšno nesporno lastnino, nerazumno. 3) Ne kaže se tudi zadrževati pri komentiranju cerkvenega poznavanja oz. razlage uveljavljenosti verouka v javni šoli v Evropi in širše; zapišem naj le, da je navajanje (le) Francije in Albanije ali Makedonije in Albanije kot držav brez verouka v javni šoli vsaj znamenje nepoznavanja

razmer, če ne celo zlonamernega manipuliranja z vsakokratnim občinstvom.² 4) Vsekakor bi se razprava premočno zapletla, če bi se spraševal še, ali gre pri verski vzgoji in verouku res samo za versko vzgojo in verouk ali (še) za kaj drugega. Kaj vse je lahko verska vzgoja, se namreč ni prvič razkrilo ob nedavnem irskem poročilu o škandaloznem dogajanju v vzgojnih zavodih, ki so jih bile vodile katoliške redovne skupnosti.³

Odgovoriti želim le na nekatera izbrana vprašanja: 1) Kakšna so dandanes prepričanja in vrednote religioznih in posebej katoliških staršev? So res (še ali spet) do take mere cerkvena oz. katoliško pravoverna, da upravičujejo način sklicevanja, ki ga uporablja RKC oz. nekateri njeni govorci? 2) Gre tu zares za prepričanja ali morda tudi – če ne predvsem – za številne dvome? 3) Se prepričanja katoliških staršev, vključujoča vrednote, dandanes sploh še pomembno razlikujejo od prepričanj in vrednot nereligioznih staršev? 4) Kakšni so odgovori na ta vprašanja, če se posebej osredotočim prav na vprašanje starševskih vrednot, to je predstav, želja odraslih o tem, kakšne vrednote naj bi imeli (njihovi) otroci?

Da bi odgovoril na ta vprašanja: 1) Naprej raziščem stopnjo (ne)skladnosti med vrednotami same RKC in vrednotami katoličanov oz. katoliških staršev v svetu in Sloveniji. Tu se brez dvoma lahko oprem na raziskovalno tradicijo in na ustrezne mednarodne raziskave, zlasti na Evropsko raziskavo vrednot (EVS 1999–2000),⁴ ki vključuje ustrezne spremenljivke – indikatorje katoliškosti. 2) Nato raziščem razlike v starševskih vrednotah pripadnikov različnih cerkva ter nereligioznih v svetu in religioznih (katoličanov) in nereligioznih državljanov Slovenije. Osredotočim se na tiste starševske vrednotne preference, ki jih je mogoče razbrati iz raziskav SJM oz. WVS⁵ v štirih časovnih točkah od leta 1992 do leta 2005 (SJM 92/1, SJM 95/2, SJM 99/3 in SJM 05/3–4) (Toš et al., 1992–2005).

Nazorska in vrednotna (ne)skladnost med pripadniki cerkve in cerkvijo

Medtem ko predstavniki RKC v javnosti pogosto (ideološko) nastopajo kar v smislu predpostavljene istovetnosti med pripadnostjo in verovanji, se sociologija religije, nasprotno, tako rekoč šele začenja pri ugotavljanju tozadevnega razkoraka. Tipologije vernika in vernosti, kakršne so tudi pri nas

² Za ponazoritev raznolikosti evropskih ureditev naj navedem le primer Nemčije, ki je sama tozadevno notranje raznolika. Čeprav v večini nemških držav poznajo verouk v javni šoli, ga v Berlinu in še dveh državah ni. Ta ga je prepričljivo zavrnil tudi na letošnjem referendumu (26. 4. 2009).

³ Poročilo *Commission to Inquire into Child Abuse* je izšlo po devetih letih raziskovanja, ki je sledilo škandaloznim odkritjem v škofiji Ferns (*Ferns Report*). Na 2600 straneh razkriva fizične in spolne zlorabe okoli 35.000 otrok v 250 katoliških vzgojnih ustanovah na Irskem v zadnjih šestdesetih letih.

⁴ EVS – *European Values Study 1999/2000* (dostopno na: <http://zaccat.gesis.org/webview/index.jsp>).

⁵ WVS – *World Values Survey* (dostopno na: <http://www.worldvaluessurvey.org/>).

razvili predvsem empiriki (Roter, 1982; Toš, 1999), so neizbežne, če je cilj ugotavljanje realnega stanja, v katero vedno spada tudi manjša ali večja nazorska in vrednotna neskladnost (in/kongruenca) med cerkvijo oz. drugo versko organizacijo in njenimi pripadniki. Cerkevni verniki – tisti, katerih prepričanja so pretežno usklajena z doktrino te ali druge cerkve – so le en tip pripadnikov.

Razkorak med pripadnostjo in verovanjem je dokaj lahko meriti, če je religijska struktura družbe razmeroma enostavna ali če nas zanima le stanje glede ene religije oz. cerkve: dovolj je, če razpolagamo s spremenljivko, ki meri samoopredeljeno pripadnost, in z nekaj spremenljivkami, ki so pokazatelji doktrinarne ali vrednotne cerkvenosti. Naloga pa postane praktično nemogoča, ko imamo opraviti z versko izrazito pluralno družbo. Merjenje splošnega koeficienta verske skladnosti, kot bi lahko poimenovali povprečje stopenj (specifičnih) skladnosti med vsako posamično versko organizacijo in (samoizjavljano) pripadajočim članstvom v dani družbi, bi namreč pomenilo, da bi morali zasnovati (javnomnenjsko) raziskavo, ki bi v podanih spremenljivkah upoštevala vse religije oz. cerkve. Ni malo družb, kjer bi morali upoštevati na stotine pojavov. Odveč je zato posebej poudarjati, da tako celovite raziskave sociologi religije še niso opravili.

392

Kljub temu lahko na osnovi rezultatov obstoječih raziskav razpravljamo o dejavnikih večje ali manjše (ne)skladnosti in celo o tozadevnih teorijah. Morda so najbolj odločne teze, ki jih zastopajo predstavniki t. i. *economics of religion*, religijske ekonomije kot različice teorije racionalne izbire. Ta šola, ki domuje predvsem v ameriški sociologiji religije, verske organizacije – cerkve oz. denominacije obravnava kot podjetja, ki tvorijo poseben religijski trg. Višjo stopnjo skladnosti med doktrino cerkve in sprejemani doktrine s strani njenih članov se povezuje/pogojuje z delovanjem pluralnega, kompetitivnega, odprtega religijskega trga po načelu *laissez faire*. Le tedaj se ponudba (cerkve) in povpraševanje (vernikov) lahko primerno uskladita. V smislu znane izjave Garyja Beckerja, Nobelovega nagrajenca za ekonomijo: »Naj gre za avtomobile ali religijo, če ni trga, ni produktov, ki bi bili prilagojeni zahtevam potrošnikov.« V versko bolj pluralnih družbah z več tekmujočimi cerkvami beležimo višje stopnje obiskovanja obredov, višja verovanja v verske dogme in več prepričanih v pomembnost religije, menijo vodilni predstavniki šole (Iannaccone, 1991; Finke in Stark, 1988; Finke, 1992). Na odprtem religijskem trgu se namreč skladnost uravnava prek prestopov k ustrežnejšim cerkvam oz. z izčlenjenji, te možnosti pa delujejo kot prisila k doktrinarnim/vrednotnim prilagoditvam cerkva zahtevam klientele – v kolikor je cerkev vsaj minimalno normativno prožna. Na odprtem verskem tržišču je vedno na voljo tudi možnost religijskih inovacij oz. nastajanja novih verskih produktov/ponudb, ki pridobivajo predvsem tiste nezadovoljneže, ki se ne morejo poistovetiti z doktrino oz. vrednotami nobene od že dlje obstoječih cerkva.

Teoriji, ki je tu nikakor ne želim celovito ovrednotiti, marsikaj pritrjuje, marsikaj pa jo, kot so izpostavili številni kritiki, postavlja pod vprašaj. Če upoštevam podatke ISSP '91 in ISSP '98⁶ in v njiju zajete države zahodne civilizacije, v grobem ugotovim, da je v versko pluralnih in hkrati versko tržno odprtih okoljih koeficient kongruence med najbolj splošnimi deklariranimi prepričanji/vrednotami te ali one večje religije ali cerkve in izjavljanimi prepričanji/vrednotami članstva praviloma višji, kot je v versko manj pluralnih, versko enovitih oz. versko tržno zaprtih okoljih.⁷ Visoko pluralne ZDA, v katerih naštejemo prek 2100 denominacij, tako kažejo večjo kongruenco kot večji del manj pluralnih evropskih držav: pripadniki cerkva v razmeroma visoki meri izražajo soglasja z osnovnim naborom verovanjskih oz. vrednotnih verskih postavk.

Zdi pa se, da ekonomistična teorija ne pojasni vsega – ali pa je ne velja razumeti preveč premočrtno –, saj so takoj opazna nekatera odstopanja: 1) Neskladnost je v nekaterih versko skoraj enovitih državah, ki so versko tržno hkrati manj odprte, znatno nižja kot v nekaterih, ki so znatno manj enovite oz. bolj pluralne in hkrati versko tržno bolj odprte. Tu bi kot primer lahko navedli Irsko in Poljsko z visoko kongruenco na eni strani in Nizozemsko z nižjo kongruenco na drugi strani. 2) Znatna inkongruenca glede nekaterih cerkva in nekaterih sklopov vrednotnih tematik obstaja tudi na ameriškem prizorišču kot najbolj razvitem/odprtem verskem trgu. Predvsem je tam zanimiv primer katoličanov, ki po več raziskavah zlasti glede nekaterih vrednotnih sklopov kažejo večjo inkongruenco od protestantov – bodisi konservativnih bodisi sredotočnih. Kažejo tudi manjšo kongruenco od katoličanov v versko tržno manj odprtih okoljih – od npr. poljskih katoličanov. 3) Še več primerov, ki tržno teorijo kongruence postavljajo pod vprašaj, je iz držav zunaj zahodne civilizacije. Najdemo namreč versko povsem netržne, zaprte družbe z visoko skladnostjo. Vsaj v nekaterih primerih pa ni dvomiti, da skladnost ni le navidezna v smislu verskega konformizma ali mimikrije.

Očitno je potrebno upoštevati še nekatere dejavnike vrednotne (in)kongruence. Bržkone najprej kar tiste, ki jih znajo navesti teoretiki sekularizacije, ko pojasnjujejo nekatere izjeme: 1) Zgodovinsko vzpostavljen pojav kulturne obrambe (*cultural defence*) kot dejavnik ne le visoke identifikacije s prevladujočo religijo oz. odložene sekularizacije ali desekularizacijskega obrata (Bruce, 1996), ampak tudi kot dejavnik relativno visoke doktrinarne

⁶ ISSP – International Social Survey Programme (dostopno na: <http://www.issp.org/>). Podatki za l. 2008, ki je po desetletju spet vsebovalo religijski modul, še niso dostopni.

⁷ Koeficient skladnosti sem izračunaval po preprosti formuli: Koeficient skladnosti = vsota cerkveno skladnih stališč glede n doktrinarnih in vrednotnih postavk, deljeno s številom (n) postavk, deljeno s sto. S tem dobimo vrednosti med 0 (popolno neskladje) in 1 (popolna skladnost). Koeficient lahko računamo za vsako posamično versko pripadnost ali za vse pripadnosti nekega prostora, kar bi bil splošni koeficient (ne)skladnosti. Na osnovi upoštevanih podatkovnih baz so koeficienti izračunljivi le za nekatere pripadnosti in po nekaterih pokazateljih. Primer izračunov je tabela 1.

in vrednotne kongruence med cerkvijo in njenimi pripadniki. To bi pojasnilo relativno visoko kongruenco na Irskem in Poljskem. Za razumevanje nizozemskega primera bi zadostovalo poznavanje prehoda iz sistema družbene pilarizacije v sekularizacijski čas depilarizacije in dekonfesionalizacije. 2) Pomembno se zdi upoštevati nekatere zunanje dejavnike, na primer verske migracijske tokove: RKC v ZDA nedvomno plačuje ceno za svojo normativno togost oz. nepripravljenost, da bi prispevala svoj delež k zblizjevanju stališč s stališči svojih pripadnikov: razmerje med izstopniki iz RKC in vstopniki je v zadnjih letih štiri proti ena. Vendar velike izgube, ki jih ima med staroselskim članstvom, RKC za zdaj uspešno nadomešča z dotokom hispanosov. Le-ti pa kažejo nadpovprečno konformnost cerkveni doktrini in vrednotam. V kolikor tega dotoka ne bi bilo, bi morala cerkvena hierarhija temeljiteje pretehtati, ali je pametneje vztrajati pri nekaterih nepopularnih stališčih ali pa jih vendarle spremeniti. 3) Teoretiki verskega trga med drugim zapostavljajo tudi nekatere možne učinke verskega monopola oz. iracionalnega (etno)religijskega ekskluzivizma. V posebnih okoliščinah je tak učinek lahko tudi dotrinarna/vrednotna kongruenca. Nosilci monopola ob tem razpolagajo tudi z raznimi sredstvi prisilnih usklajevanj pripadnosti in prepričanj. Tako bi tu lahko kritično parafrazirali Beckerja: »Naj gre za religijo ali avte: če ni druge možnosti, znajo ljudje svoje zahteve v veliki meri prilagoditi edini 'izbiri'.«

Ko gre za Slovenijo, lahko ugotovimo, da so to tematiko vsak na svoj način raziskovali Roter in Kerševan (1983), Toš (1999), Toš in Rus (2005), Dražgoš (2003), Črnič (2005), Flere in Lavrič (2003), Flere in Klanjšek (2007) – predvsem v okviru razprav o deležu cerkveno (pravo)vernih katoličanov v Sloveniji. Brez izjeme so ugotavljali razmeroma nizko skladnost oz. nizek delež cerkveno vernih katoličanov. Na tem mestu podajam še lastni poizkus izračuna nazorsko-vrednotne skladnosti slovenskih (samoizjavljanih) katoličanov. Pri tem upoštevam deset doktrinarnih oz. vrednotnih postavk, o katerih se povsem jasno in nedvoumno izraža aktualni katoliški katekizem (1993), nekatere postavke pa v svoji tradicionalni podobi v svojih nastopih izrecno brani papež Benedikt XVI. To so: verovanje v življenje po smrti, verovanje v nebesa in pekel, absolutno zavračanje abortusa, evtanazije in samomora, zavračanje prešuštva, homoseksualnosti in spolnih odnosov pred poroko ter verovanje v boga kot osebo. Menim, da so izbrane postavke dovolj širok izbor značilnih katoliških verovanj in vrednot, da lahko dobljen rezultat, ki je povprečje skladnosti posamičnih stališč, štejemo za indeks katoliške nazorsko-vrednotne skladnosti.

Tabela 1: Skladnost stališč in vrednot katoličanov s stališči in vrednotami rimskokatoliške cerkve na desetih doktrinarnih in vrednotnih postavkah (EVS, 1999–2000)

	Slovenija	Avstrija	Francija	Češka	Hrvaška	Poljska
življenje po smrti	40.5	63.5	56.0	58.8	73.2	82.4
pekel	27.8	20.2	28.4	37.4	63.0	68.1
nebesa	38.6	45.7	44.9	52.9	69.6	82.6
abortus	22.3	25.6	16.9	24.0	46.5	45.5
evtanazija	29.4	32.7	13.7	29.1	45.5	51.7
samomor	48.8	48.3	29.1	58.4	84.6	65.3
prešuštvo	47.3	53.8	41.4	51.1	59.9	68.9
homoseksualnost	45.4	27.8	26.2	36.3	71.0	60.8
spolni odnosi pred poroko	3.1	1.7	8.3	4.5	-	19.3
osebni bog/bog kot oseba	31.6	34.5	31.6	18.1	44.1	85.4
Indeks skladnosti	0.335	0.326	0.297	0.370	0.557	0.630

Tako kot predhodne raziskave ugotovim nizko stopnjo skladnosti. V tranzicijskem času se ta ni bistveno spremenila. Popolna privrženost cerkvenim stališčem je med katoličani redka; marsikatera prepričanja so bolj podobna dvomom kot prepričanjem. To med drugim pomeni, da za religijski trg v Sloveniji ni značilna dinamika (dezidentifikacije, izstopi, prestopi), ki bi vodila v opaznejše zmanjševanje nazorske oz. vrednotne inkongruence. To najbrž ni toliko znak nesvobodnosti, neodprtosti verskega trga, če bi sledili ekonomistični teoriji, kot je znak moči ustaljenih navad, »netržnega« vedenja na religijskem področju in tudi sekulariziranosti in brezbriznosti znatnega dela nominalnih katoličanov do tega, da bi svojim prepričanjem oz. vrednotam našli ustreznejšo pripadnost – ali nepripadnost. Tako se tudi v razmerah relativno odprtega verskega trga (post)tranzicijskega časa ohranja akomodiranost formalne pripadnosti cerkvi in nesoglasja z njenimi doktrinarnimi in vrednotnimi postavkami, ki se je bila vzpostavila in utrdila že v preteklosti – v razmerah katoliškega monopola in v času ambivalentne socialistične modernizacije, kot jo je imenoval Kerševan (Kerševan, 2000, 2005).

Primerjava z nekaterimi izbranimi državami, v katerih je med cerkvami največja RKC, tudi ne razkriva kaj posebno novega. Slovenija oz. slovenski katoličani so po (ne)skladnosti bolj podobni katoličanom nekaterih zahodnih kot pa vzhodnih držav. Vsekakor so bolj podobni francoskim in avstrijskim katoličanom kot hrvaškim in poljskim. Zanimiva, zlasti kar zadeva dinamiko spreminjanja skladnosti, je primerjava s Češko: na Češkem se je namreč velika neskladnost v tranzicijskem času zmanjšala. Ne zaradi sprememb cerkvenih stališč, ki jih seveda skorajda ni pričakovati, ampak zaradi množične dezidentifikacije. Po Havličku se je samo v devetdesetih letih (od 1991 do 2001) število Čehov, ki se štejejo za katoličane, zmanjšalo za

1,280.000 ali za 31,8 %. Tako predstavljajo le še 26,8 % prebivalcev (Havliček, 2006: 334).⁸ To se tudi na podatkih ISSP '98 že izraža kot zvišanje katoliške doktrinarne in vrednotne kongruence, ki je po mojem izračunu (ob večji sekulariziranosti Čehov) tudi rahlo višja kot v Sloveniji (glej Tabelo 1). Očitno se Čehi aktivneje in konkretnije kot Slovenci odzivajo na nezadovoljstvo z RKC, kar ima svoje znane zgodovinske korenine in vzore.

Glede na ugotovljeno slovensko stanje bi iz cerkvenega »veroučnega« sklicevanja na pravico staršev do vzgoje otrok v skladu z njihovimi prepričanji oz. (moralnimi) vrednotami sledilo, da bi morala primerno spoštovanje do njih najprej izraziti sama RKC. Med drugim tako, da bi korenito spremenila verouk. Da bi bil ta v skladu s prepričanji in vrednotami katoličanov oz. katoliških staršev, se splava v katekizmu ali pri katehezi ne bi smelo več obravnavati kot nedopustnega umora; kontracepcije se ne bi smelo več obravnavati kot zla; spočetja *in vitro* ne kot moralno nesprejemljivega in predzakonske spolnosti ne kot greha – da ne govorimo še o celi vrsti osrednjih dogem, ki jih ne zagovarja niti tretjina katoličanov oz. katoliških staršev. Toda tovrstna konsekventnost očitno ne spada med cerkvene vrednote. Tako nastaja vtis, da je sklicevanje na želje oz. vrednote in prepričanja staršev le manipulativna fraza, v katero nestarševska (celibatna) duhovščina maskira svoj korporacijski interes po povečevanju družbene moči.

Raziskovanje odnosa med starševskimi vrednotami in religijo

Empirično raziskovanje starševskih vrednot (*parental values*) – to je predstav, ki jih imajo odrasli oz. starši glede vrednot, ki bi jih najraje videli pri (svojih) otrocih – in religije ima že nekajdesetletno tradicijo. Pri tem se z najdaljšo tradicijo ponaša ameriška sociologija religije. Prvotno jo je zanimalo predvsem vprašanje, kako se v tem pogledu razlikujejo protestanti in katoličani. Če ne prvi, pa vsekakor najbolj odmevno si je to vprašanje zastavil Gerhard Lenski v raziskavi iz l. 1958 v regiji Detroit. Ugotovil je, da so vrednotno najbolj tradicionalistični katoliški starši, saj bolj kot protestantski dajejo prednost ubogljivosti na škodo avtonomije, bolj kot druge kategorije pa so tedaj poudarjali tudi telesno kazen. Te razlike so se potrjevale, tudi ko je – takrat še na metodološko najbolj preproste načine – upošteval dejavnike, kot sta družbenoekonomski položaj in rasna pripadnost (Lenski, 1961).

Tudi v nadaljevanju sta bili glede starševskih vrednot najbolj raziskovani kategoriji katoličani in protestanti, najbolj raziskovani starševski vrednoti pa ubogljivost (*obedience*) oz. intelektualna heteronomija in samostojnost (*independence*) v smislu intelektualne avtonomije. Razpravo je konec šest-

⁸ Menim, da slovenskega popisnega padca pripadnikov RKC od 1991 (71,6 % katoličanov) do 2002 (57,8 % katoličanov) ne moremo brez rezerve šteti za pokazatelj povečanja katoliške dezidentifikacije, saj so se popisne modalitete odgovorov preveč razlikovale.

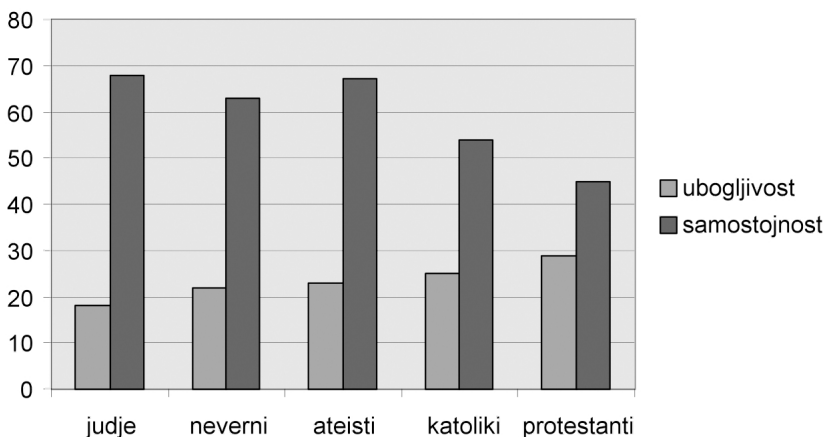
desetih let poživilo dvoje: nov zagon protestantskega konservativizma in fundamentalizma kot svojevrstne reakcije na (liberalne) družbene pojave šestdesetih let in ravno končani drugi vatikanski koncil kot ključni dogodek RKC v 20. stoletju. Od tedaj se je v raziskovanju: 1) vse pogosteje upoštevalo delitev protestantov na konservativne, sredotočne (*mainline*) in liberalne, saj jih zaradi naraščajočih razlik v tem pogledu ni bilo več mogoče obravnavati skupaj; 2) spremenilo nekatere hipoteze, ki se jih je bilo običajno postavljalo glede katoličanov, saj so že raziskave v zgodnjih šestdesetih najavljale spremembe katolištva v smeri modernizacije.

Kasnejša oz. novejša raziskovanja ugotavljajo: 1) Konvergiranje starševskih vrednot katoličanov in protestantov (Alwin, 1986) – predvsem zato, ker je med katoliškimi starši tekom časa slabila vrednota ubogljivosti in se krepila vrednota avtonomije. Za to spreminjanje se ponuja več razlag: drugi vatikanski koncil in cerkvene spremembe v pojmovanju avtoritete in discipline; slabljenje pomena (katoliških) etničnih subkultur; spremembe v verski praksi – zlasti upadanje obiska cerkve; izenačevanje življenjskih razmer katoličanov z nekatoliškim okoljem (Alwin, 1986). 2) Ta trend se po nekaterih raziskavah ustavi konec osemdesetih (Starks in Robinson, 2005), medtem ko ga drugi še zaznavajo na začetku devetdesetih. Zaustavitev se pojasnjuje predvsem s splošnim pojenjanjem koncilskih reform. 3) Konservativni protestanti, ki jih poznamo kot evangelijce, in – kljub omenjenemu trendu – tudi katoličani še vedno bolj cenijo ubogljivost otrok kot drugi Američani (Ellison in Sherkat, 1993). 4) Zlasti nekatere verskodoktrinarne oz. teološke orientacije so pozitivno povezane z dajanjem prednosti ubogljivosti. To je posebej očitno, ko gre za konservativne protestante in njihovo zagovarjanje bibličnega literalizma, vere v izvirni greh in nuje po kaznovanju grešnikov. T(ak)i nazori so celo najmočnejši prediktorji starševskih vrednot – torej močnejši od katerekoli sociodemografske spremenljivke, ugotavljata Ellison in Sherkat (prav tam). 5) Judje in starši brez verske opredelitve med vsemi kategorijami kažejo najnižje vrednotenje ubogljivosti in najvišje vrednotenje avtonomije. 6) Tudi ob kontroli poglobitnih sociodemografskih spremenljivk avtonomijo najnižje vrednotijo evangelijci oz. konservativni protestanti, nato katoličani in nazadnje sredotočni protestanti. Višje jo vrednotijo ljudje brez verske pripadnosti in najvišje Judje.

Zanimalo me je, kaj bi pokazal lastni preizkus poglobitnih opažanih ameriških povezav na podatkih WVS 2005. Čeprav protestantov ni bilo mogoče obravnavati v njihovi izjemni denominacijski raznolikosti, pa tudi ne v osnovni delitvi na liberalne, sredotočne in konservativne, je slika v poglobitnem v skladu z opisano sociološko tradicijo (glej Graf 1): medtem ko je samostojnost v vseh ne/verskih kategorijah vrednotena višje kot ubogljivost, so protestanti in katoličani tisti, ki so tu najmanj odločni. Hkrati med vsemi kategorijami relativno najvišji pomen pripisujejo ubogljivosti. Judje, izjem-

no kreativen del ameriškega prebivalstva, med verskimi kategorijami⁹ izstopajo po poudarjeno modernem razmerju med (nizkim) vrednotenjem ubogljivosti in (visokim) vrednotenjem neodvisnosti. Blizu so jim neverni in ateisti – manjšinska prebivalstvena kategorija, ki je v zadnjih letih v ZDA številčno napredovala, a se še ni znebila številnih negativnih stigem, ki jim jih pripisuje večinsko religiozno prebivalstvo (glej Edgell et al., 2006).

Graf 1: Ubogljivost in samostojnost kot starševski vrednoti (ne)verskih kategorij v ZDA (WVS, 2005)

Starševske vrednote in (ne)religioznost v Sloveniji

Glede na drugačno religijsko strukturo od ameriške je temeljno tozadevno slovensko vprašanje vprašanje razlik v starševskih vrednotah katoličanov in nekatoličanov, religioznih in nereligioznih. Pri tem se seveda zavedamo, da so med samoizjavljanimi katoličani tudi številni nereligiozni. Ker so vse ostale verske skupnosti razmeroma majhne, jih je na osnovi upoštevanih podatkov težko ali nemogoče upoštevati že iz povsem statističnih ozirov. Zdi se, da pri nas glede starševskih vrednot in ne/religioznosti še nihče ni celoviteje izkoristil raziskovalnih možnosti, ki jih ponujajo razne datoteke, zlasti iz Slovenskega javnega mnenja, v katerem se sklop vprašanj zadevajočih starševske vrednote najprej pojavi l. 1992. Zato bodo zanimiva že nekatera osnovna križanja.

Upošteval sem seznam desetih vrednot, ki so jih anketiranci v štirih raziskavah SJM oz. WVS (SJM 92/1, SJM 95/2, SJM 99/3 in SJM 05/3 – 4) (Toš et al., 1992–2005) izbirali kot bolj ali manj zaželene starševske vrednote:

⁹ Računati moramo na to, da se v ZDA med jude v smislu verske pripadnosti prištevajo tudi številni sekularni (etnični) Judje.

Anketno vprašanje se je glasilo:

Spodaj so navedene nekatere lastnosti, ki si jih otroci lahko pridobijo doma od staršev. Katere so po vaši oceni posebno pomembne? Prosimo, izberite jih največ pet.

- (lepo vedenje)¹⁰
- neodvisnost
- trdo delo
- čut za odgovornost
- domišljija
- strpnost in spoštovanje drugih ljudi
- varčnost, varčevanje denarja in stvari
- odločnost, vztrajnost
- vernost
- nesebičnost
- ubogljivost

Navedeni nabor vrednot omogoča predvsem analize v smislu Inglehartove teorije vrednot (Inglehart in Baker, 2000), ki razlikuje med tradicionalnimi in sekularnoracionalnimi oz. med preživetvenimi in samoizraznimi vrednotami. Tako bi med tradicionalne oz. preživetvene vrednote po Inglehartu lahko šteli starševske vrednote trdega dela, varčnosti, vernosti in ubogljivosti – vrednote, ki so cenjene v trših življenjskih razmerah; med samoizrazne oz. sekularnoracionalne vrednote pa bi lahko šteli neodvisnost/samostojnost, domišljijo, strpnost, ki jih po Inglehartu omogoči in spodbuja čas prosperitete oz. eksistenčne varnosti.

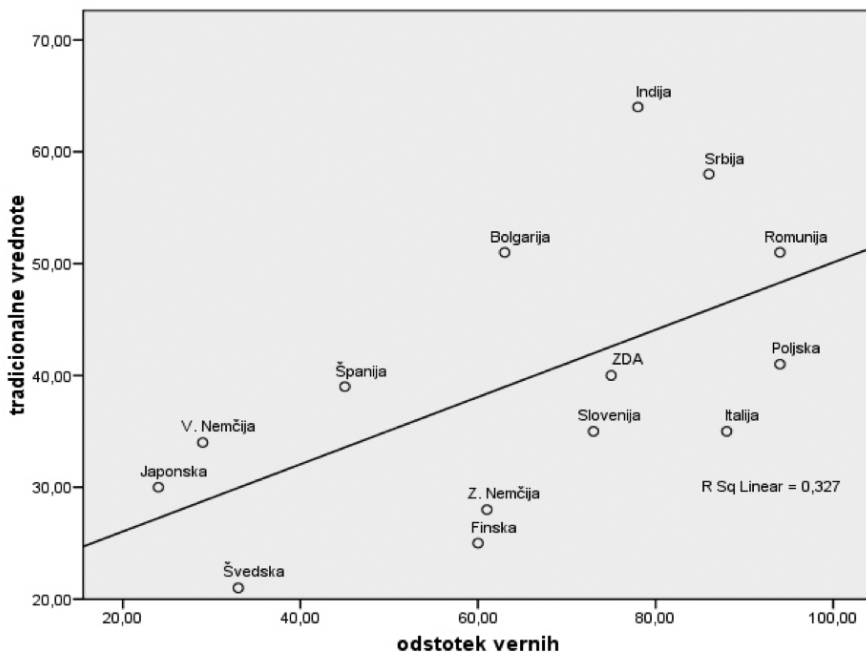
Morda za uvod ne bo odveč širši preizkus Inglehartove dihotomije na vzorcu štirinajstih izbranih držav tako, da križam verovanjsko spremenljivko in nabor tradicionalnih oz. modernih starševskih vrednot. Izbrane države večinsko pripadajo zelo različnim religiozno-kulturnim tradicijam: luteransko-protestantski (Švedska, Finska, vzhodna Nemčija), pravoslavni (Srbija, Romunija, Bolgarija), katoliški (Italija, Poljska, Španija, Slovenija), luteransko-katoliški (zahodna Nemčija), krščanskopluralni (ZDA), hindujski (Indija) in budistično-šintoistični (Japonska).

Ugotovitve so jasno razvidne iz grafov 2 in 3: 1) Dokaj prepričljive so povezave med deležem vernih v državi in višjim vrednotenjem tradicionalnih starševskih vrednot trdega dela, varčnosti in ubogljivosti (iz razumljivih razlogov sem izključil vrednoto vernosti) (Graf 2). Tako se v državah z najvišjim deležem vernih – Poljska, Romunija, Srbija, Indija – višje kot v drugih državah vrednoti tradicionalne vrednote. 2) Dokaj prepričljive so negativne povezave med deležem vernih v državi in višjim vrednotenjem samoizraz-

¹⁰ Lepo vedenje ni bilo več upoštevano v raziskavi WVS, 2005.

nih vrednot domišljije, strpnosti in samostojnosti (Graf 3). Tako se v državah z najmanjšim deležem vernih – Japonska, vzhodna Nemčija (kot del Nemčije) in Švedska – višje kot v drugih državah vrednoti moderne oz. samoizrazne vrednote.

Graf 2: Odstotek vernih in tradicionalne starševske vrednote trdega dela, varčnosti in ubogljivosti (WVS, 2005)

Ko gre za Slovenijo, lahko na ravni splošne populacije ugotovimo dvoje: 1) da so med Slovenci višje vrednotene samoizrazne oz. sekularnoracionalne starševske vrednote; 2) da je njim v prid tudi trend, ki se uveljavlja v opazovanem obdobju.

Križanja starševskih vrednot z vernostnimi spremenljivkami (samoopredeljeno versko pripadnostjo in samoopredeljeno vernostjo) glede Slovenije omogočajo naslednje ugotovitve:

1) Med starševskimi vrednotami več upoštevanih kategorij, med katerimi nekatere tudi bolj ali manj sovpadajo – katoličanov, katoliških staršev, vernih, nepripadnikov verskih skupnosti, nevernih, prepričanih ateistov in nevernih staršev – na splošno ni zelo velikih razlik. Vendar so nekatere razlike med religioznimi in nereligioznimi kategorijami, ki jih ugotovim, stalne in značilne (graf 4).

Graf 3: Odstotek vernih in moderne starševske vrednote domišljije, strpnosti in samostojnosti (WVS, 2005)

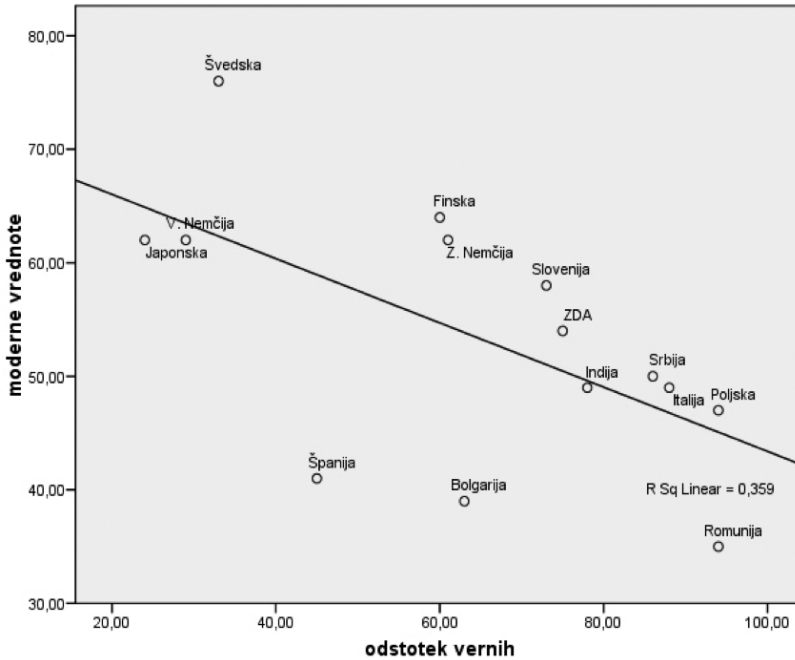

Tabela 2: Starševske vrednote Slovencev skozi čas (SJM 1992/1 – SJM 2005/3–4)

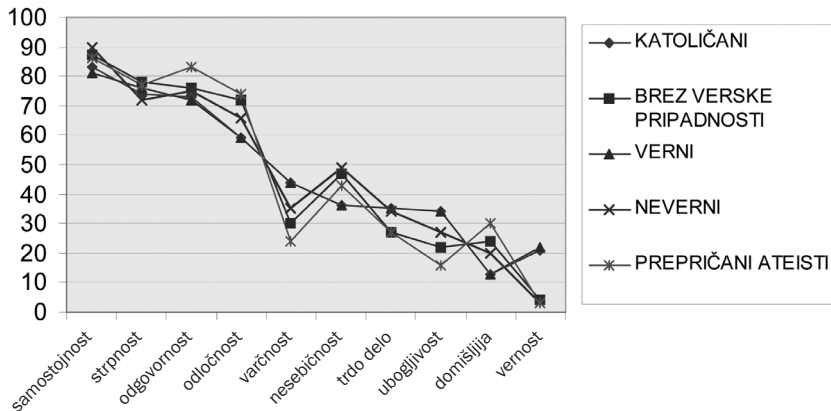
	1992 (rang)	1995 (rang)	1999 (rang)	2005 (rang)
(lepo vedenje)	89.1 (1.)	81.2 (1.)	77.3 (1.)	-
samostojnost	32.6 (8.)	71.5 (3.)	70.1 (3.)	83.6 (1.)
trdo delo	32.0 (9.)	33.3 (7.)	29.1 (8.)	33.8 (7.)
odgovornost	71.4 (3.)	70.8 (4.)	75.8 (2.)	73.9 (3.)
domišljija	9.8 (11.)	8.2 (11.)	12.3 (11.)	16.3 (9.-10.)
strpnost	74.5 (2.)	72.2 (2.)	70.0 (4.)	75.0 (2.)
varčnost	57.7 (4.)	39.8 (6.)	35.3 (7.)	40.4 (5.)
odločnost	42.1 (5.)	48.8 (5.)	53.8 (5.)	63.2 (4.)
vernost	21.1 (10.)	19.3 (10.)	18.0 (10.)	16.3 (9.-10.)
nesebičnost	33.1 (7.)	29.5 (8.)	37.5 (6.)	38.0 (6.)
ubogljivost	39.8 (6.)	28.4 (9.)	25.0 (9.)	31.3 (8.)
N=	1034	1007	1006	1037

2) Na splošno katoličani, katoliški starši in verni kot vrednote, ki naj bi se jih posredovalo otrokom, najbolj poudarjajo iste vrednote kot nekatoličani,

neverni, ateisti, to je: samostojnost, odgovornost in vztrajnost, strpnost, odločnost in nesebičnost. Vendar te prevladujoče vrednote poudarjajo v manjši meri kot drugi.

3) Po drugi strani katoličani, religiozni, katoliški starši bolj kot pripadniki nereligioznih kategorij poudarjajo tiste vrednote, ki se jih na splošno med Slovenci manj preferira, to so ubogljivost, varčnost, trdo delo in, čeravno le manjšinsko, vernost. Ali drugače povedano: tisti brez verske pripadnosti, starši brez verske pripadnosti, neverni, neverni starši in prepričani ateisti še manj kot religiozne kategorije poudarjajo na splošno nizko cenjene ubogljivost, varčnost, trdo delo in seveda vernost.

Graf 4: Starševske vrednote in ne/religioznost - SJM '05/3-4 (N = 1037)

4) Edina šibko preferirana starševska vrednota, ki jo bolj kot religiozne kategorije poudarjajo nereligiozne kategorije, je (po Inglehartu) samoizrazna vrednota domišljije.

5) Vernost je starševska vrednota, ki jo med desetimi vrednotami preferira najmanj Slovencev. Tudi med različnimi verskimi kategorijami prebivalstva se ne prebije iz ozadja oz. iznad 20 % glasov.

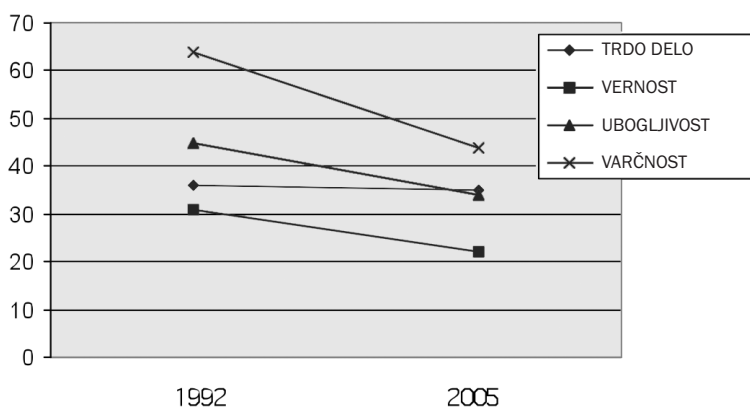
6) Opažene razlike med religioznimi in nereligioznimi kategorijami so znatno izrazitejše, če oblikujemo nekatere ožje/strožje ne/religiozne kategorije. Tako so redni obiskovalci obredov in katoličani z več otroki bolj odločni v preferiranju ubogljivosti, varčnosti, trdega dela in vernosti. Bistveno manjše pa so te razlike med katoliškimi starši (le) enega ali dveh otrok in nereligioznimi kategorijami. To bržkone pomeni, da so ravno te na Slovenskem šibkeje vrednotene starševske vrednote cerkveno katoliške.

7) Vsaj glede ubogljivosti so razlike med katoliško vernimi in nepripadniki oz. nereligioznimi ne le slovensko in ameriško, ampak tudi evropsko značilne: prvi jo vrednotijo višje kot drugi. Če upoštevamo evropske države z opaznejšim deležem katoliškega prebivalstva, so si le v Nemčiji katoličani in tisti brez pripadnosti v vrednotenju ubogljivosti enaki.

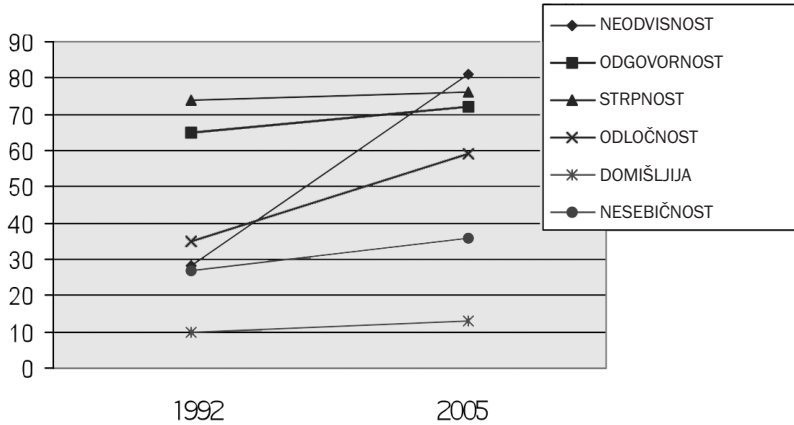
8) Medčasovne primerjave pokažejo, da se razlike na opazovanih kazalcih v Sloveniji rahlo zmanjšujejo. In to v tem smislu, da so pripadniki RKC, katoliški starši, verni tekom časa za odtenek okrepili privrženost vrednotam, ki so bolj značilne za nereligiozne kategorije oz. za odtenek opustili privrženost vrednotam, ki so tradicionalno bolj značilne za kategorije religioznih. Opazna je torej vrednotna konvergenca, ki poteka v smislu opuščanja tradicionalnih (katoliških) vrednot. Zato bi lahko dejali, da se vrednotna raznolikost katoličanov na nekaterih postavkah starševskih vrednot porazgublja. (Glej Graf 5 in Graf 6.) To je v skladu z opažanji vrednotnega spreminjanja, moderniziranja verskih konservativcev s časovnim zamikom, kakršna je v ZDA glede evangelijcev opazal Hunter (po Bruce, 1996: 148).

Glede na te ugotovitve bi k že povedanemu ob ameriških razpravah lahko dodal: 1) Da je eden izmed najširših temeljev ugotovljenih razlik v starševskih vrednotah katoliških oz. religioznih Slovencev in nereligioznih kategorij Slovencev celota družbenozgodovinskih okoliščin, v katerih se je oblikovala na eni strani RKC oz. religiozna kultura in na drugi strani sekularna kultura. Prva je svoja formativna leta preživljala v stoletjih pozne antike in fevdalizma. Znane so zgodovinske okoliščine, v katerih se je sama RKC oblikovala v monarhičen sistem, ki je - v nasprotju z začetki demokratičnih oblik kongregacijskega krščanstva - temeljil na hierarhičnem redu, katerega temeljna ideološka vrednota je bila ubogljivost oz. poslušnost avtoriteti.

Graf 5: Upadanje tradicionalnih starševskih vrednot pri vernih
(SJM 1992/1 - SJM 2005/3-4)

Graf 6: Porast modernih starševskih vrednot pri vernih
(SJM 1992/1 – SJM 2005/3–4)

2) Sodobna sekularna kultura je na drugi strani v dobršni meri hči razsvetljenstva, ki je taisto ubogljivost – ob vseh stranpoteh, na katere je zašlo – zavrnilo v imenu človekove avtonomije. Nenavadno bi bilo, če se ta temeljna razlika ne bi tudi po pretečenem času odražala na starševskih vrednotah ljudi, ki se navezujejo na eno ali drugo tradicijo. 3) Vrednota ubogljivosti – in njenih različic, kot so ponižnost, poslušnost, potrpežljivost – tudi po drugem vatikanskem koncilu, ki je sicer pomembno razrahljal hierarhičnost in avtoritativnost RKC, ostaja prepoznavna vrednota RKC. Tako je indikativno, da je na svojstven način projicirana tudi v predstavo o osrednjih osebah katolicizma – v predstavo o Jezusu in Mariji. Prvi naj bi bil po zamisli Janeza Pavla II., ki ji ubogljivo pritrjuje slovenska RKC (Izberi življenje, 2002: 159), »deviški, ubog in poslušen«, druga naj bi bila devica in najpopolnejše uresničenje poslušnosti. Pri tem se je težko vzdržati kritičnega komentarja: Kakor prisilni jopič deviškosti in ubogljivosti, ki ga RKC nalaga liku Marije, služi predvsem utrjevanju ubogljivosti in pokornosti žensk v odnosih med spoloma (glej Jogan, 2005: 600–601), tako je funkcija Jezusove ubogljivosti utrjevanje podrejenosti do vsakokratnih družbenih avtoritet. Čuditi bi se morali, če se taka intelektualno in vrednotno izkrivljena pojmovanja, ki so v nasprotju z znanstvenimi razpravami pod naslovom »iskanje zgodovinskega Jezusa«¹¹ vsaj do neke mere ne bi odražala na vrednotnem habitusu katoličanov. 4) Najbrž iz razlage slovenskega in še katerega primera ne kaže izključiti druž-

¹¹ V okviru »iskanja zgodovinskega Jezusa«, kot imenujemo že več kot dvestoletno znanstveno prizadevanje po tem, da bi izpod naplavin mitologizacij prepoznali zgodovinski lik Jezusa (v kolikor je ta sploh bil zgodovinska oseba), je nastalo na stotine knjig. Če upoštevamo le novejšo, so poudarjene lastnosti, ki naj bi jih imel Jezus, uporniškost, oporečniškost, revolucionarnost, kritičnost do avtoritet – verskih in posvetnih, nikakor pa ne ponižnost.

benoekonomskega dejavnika, ki je pravzaprav v jedru Inglehartove teorije o vrednotnem spreminjanju. Če s(m)o namreč raziskovalci pred desetletji (Roter in Kerševan, 1982) in pred leti (Smrke in Uhan, 1999) ugotavljali povezave med razrednoslojevsko pripadnostjo in vernostjo, v smislu bolj ali manj izrazite povezanosti vernosti v Sloveniji z nižjim družbenoekonomskim statusom, bi bilo povsem smiselno pričakovati, da se bodo med vernimi zato relativno bolj (kot med nereligioznimi) še izražale preživetvene starševske vrednote. Tu – v raziskovanju nereligiozskih dejavnikov razlik v starševskih vrednotah religioznih in nereligioznih – se tako odpirajo možnosti nadaljnjih raziskovanj.

Sklepne ugotovitve

Cerkvena sklicevanja na pravico staršev do vzgoje otrok v skladu z njihovimi prepričanji, ki sem jih vzel za izhodišče raziskovanja, so v luči (že večkrat) ugotovljene nizke stopnje (doktrinarne in vrednotne) cerkvenosti katoličanov na Slovenskem vprašljiv argument, ki – če bi bil pojmovan resno – pred bistveno težjo nalogo postavlja RKC samo kot pa slovensko državo, na katero brez premora letijo očitki o nespoštovanju pravic staršev. Resnično spoštovanje teh pravic staršev bi namreč pomenilo predvsem to, da bi RKC začela sama izražati dejansko spoštovanje do stališč tudi tistih številnih katoličanov, ki so v dobršni meri doktrinarno in vrednotno oddaljeni od cerkve oz. modernizirani. Cerkven način rabe tega argumenta bi lahko šteli kar za način izogibanja, eskivaže tej težavni nalogi.

Moderniziranost dobršnega dela slovenskih katoličanov oz. katoliških staršev je očitna tudi na posebnem področju starševskih vrednot. Opazno je, da so med Slovenci nasploh in med katoličani posebej višje vrednotene starševske vrednote, ki se tradicionalno manj povezujejo s sindromom verskih oz. tradicionalnih vrednot. Med vrednotnim svetom RKC, kakor se izraža v katekizmu ali v ideoloških predstavah o kvalitetah/vrednotah osrednjih verskih oseb, in med starševskimi vrednotami samoizjavljanih katoličanov zevajo praznine. Tu se zdi nerealno tako pričakovanje, da se bodo katoličani izraziteje vrnili k tradicionalnim starševskim vrednotam, kot pričakovanje, da bo RKC praznine zapolnila z izrazitimi doktrinarnimi koncesijami modernosti. Korporacija, kakršna je RKC, bo na svetovni in krajevni ravni zato najverjetneje nadaljevala z načini sprenevedanja glede dejanskih starševskih vrednot katoličanov oz. z nekaterimi tihimi praktičnimi koncesijami modernosti.

Videti je, da se tudi v času postsocialistične tranzicije ne uveljavlja jasnejša katoliška profiliranost starševskih vrednot nominalnih katoličanov. Prej bi lahko govorili o znamenjih konvergence starševskih vrednot nereligioznih in religioznih staršev, ki poteka v korist modernih oz. na škodo tradicional-

nih vrednot. Koliko je to lahko notranja ovira morebitnemu širjenju katoliških šol v Sloveniji, bo pokazala prihodnost.

LITERATURA

- Alwin, Duane F. (1986): Religion and Child-Rearing Orientations: Evidence of a Catholic Protestant Convergence. *The American Journal of Sociology* 92 (2): 412-440.
- Bruce, Steve (1996): *Religion in the Modern World; from Cathedrals to Cults*. Oxford: Oxford University Press.
- Čokl, Vanessa (2009): V žarišču: Pravica (pogovor s škofom Antonom Stresom). *Večer*: 5. 2.
- Črnič, Aleš (2005): Primerjava religijskih praks pripadnikov gibanja Hare Krišna in katolikov. *Teorija in praksa* 42 (4-6): 674-690.
- Dragoš, Srečo (2003): Katoliška identiteta Slovencev? *Annales* 13 (1): 39-54.
- Edgell, Penny, Gerteis, Joseph in Hartman, Douglas (2006): Atheists as »Other«: Moral Boundaries and Cultural membership in American Society. *American Sociological Review* 71 (2): 211-234.
- Ellison, Christopher G. in Sherkat, Darren E. (1993): Obedience and Authonomy: Religion and Parental Values Reconsidered. *Journal for the Scientific Study of Religion* 32 (4): 313-329.
- Finke, Robert (1992): *Chuching in America, 1776-1990. Winners and Losers in our Religious Economy*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Finke, Robert in Stark, Rodney (1988): Religious Economics and Sacred Canopies: Religious Mobilization in American Cities, 1906. *American Sociological Review* 53: 41-9.
- Flere, Sergej in Lavrič, Milan (2003): Dejanska in katoliška morala; sociološki vpogledi in preizkusi na Slovenskem. *Družboslovne razprave* 9 (44): 95-104.
- Flere, Sergej in Klanjšek, Rudi (2007): Ali je votlost značilnost vernosti na Slovenskem? *Družboslovne razprave* 23 (56): 7-20.
- Gruškovnik, Mojca (2008): Cerkev se zahtevam po verouku ne bo odpovedala (intervju s škofom Antonom Stresom in Petrom Kvaternikom). *Dnevnik*: 28. 4.
- Havliček, Tomaš (2006): Church-tate relations in Czechia. *Geojournal* 67: 331-340.
- Inglehart, Ronald in Baker, Wayne E. (2000): Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review* 65 (1): 19-51.
- Iannaccone, Laurence R. (1991): The Consequences of Religious Market; Adam Smith and the Economics of Religion. *Rationality and Society* 3 (2): 156-177.
- Izberi življenje: sklepni dokument plenarnega zbora Cerkve na Slovenskem (2002). Ljubljana: Družina.
- Jogan, Maca (2005): Katoliška cerkev in diskriminacija žensk. *Teorija in praksa* 42 (4-6): 594-605.
- Katekizem katoliške cerkve (1993): Ljubljana: Slovenska škofovska konferenca.
- Kerševan, Marko (2000): Religija in Cerkev: ambivalentnost komunističnega socializma in časa po njem. *Znamenje* 30 (3-4): 23-31.

- Kerševan, Marko (2005): Svoboda za cerkev, svoboda od cerkve. Ljubljana: Sophia.
- Kodelja, Zdenko (1995): Laična šola; pro et contra. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Lenski, Gerhard (1961): The Religious Factor. Garden City, New York: Doubleday.
- Odločba ustavnega sodišča o ZOFVI (2001): Dostopno prek <http://www.uradni-list.si/1/content?id=33906>, 5. 5. 2009.
- Roter, Zdenko in Kerševan, Marko (1982): Vera in nevera v Sloveniji 1968–1978. Maribor: Obzorja.
- Smrke, Marjan in Uhan, Samo (1999): Na vrhu gričev – toda ob znožju socialne piramide? V: Niko Toš (ur.), Podobe o cerkvi in religiji (na Slovenskem v 90-ih), 147–158. Ljubljana: FDV – IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.
- Starks, Brian and Robinson, Robert V. (2005): Who Values the Obedient Child Now? The Religious Factor in Adult Values for Children, 1986–2002. *Social Forces* 84 (1): 343–359.
- Toš, Niko (1999): (Ne)religioznost Slovencev v primerjavi z drugimi srednje- in vzhodnoevropskimi narodi. V: Niko Toš (ur.), Podobe o cerkvi in religiji (na Slovenskem v 90-ih), 147–158. Ljubljana: FDV – IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.
- Toš, Niko in Rus, Veljko (2005): Vrednote Slovencev in Evropejcev. Ljubljana: FDV – IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.
- Toš, Niko et al. (1992–2005): Raziskave Slovensko javno mnenje. Ljubljana: FDV – IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.